

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/51>

ПЕРЕДУМОВИ ПРИТЯГНЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

PREREQUISITES FOR HOLDING A STATE ACCOUNTABLE UNDER INTERNATIONAL LAW: A MODERN VIEW

Білецький Є.В., аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Процаєв В.В., д.ю.н.,
професор кафедри міжнародного та європейського права
Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Стаття присвячена аналізу сучасних поглядів на питання передумов притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності, внаслідок того, що за останнє століття даний інститут набув значних трансформацій. Підкреслено, що фактично визначає передумови притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності за міжнародно-протиправні діяння, прийнятому Комісією міжнародного права ООН. Узагальнено передумови притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності. При дослідженні було зазначено, що важливо розрізняти юридичні та фактичні підстави відповідальності, а також враховувати обставини, що можуть звільнити суб'єкта від відповідальності. Міжнародна відповідальність може мати матеріальну і політичну форми, а також моральну, яка часто розглядається як складова політичної відповідальності. Зокрема, детально розглянуто найбільш дискусійні з них: атрибутивність держави та Стандарт належної обачності. Підкреслено, що питання атрибутивності набуло нової актуальності в контексті кіберпростору, що зумовлює пошуки нових підходів до формування тестів атрибутивності. Доведено, що Стандарт належної обачності можна розглядати як окрему передумову притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності у її сучасному розумінні. Встановлено, що даний стандарт не завжди пов'язаний з фактом шкоди, але ґрунтується на поведінкових очікуваннях від держави. Підкреслено, що Стандарт належної обачності лише опосередковано закріплений у змісті Проекту статей щодо відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння, що зумовлює потребу подальших наукових дискусій щодо його застосування у тих чи інших сферах міжнародного права. Визначено, що врахування сучасних наукових поглядів щодо визначення і застосування передумов притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності відіграє визначальне значення для підготовки сучасно-орієнтованої кодифікації міжнародних норм, що стосуються міжнародно-правової відповідальності держави.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, міжнародно-протиправні діяння, передумови притягнення держави, атрибутивність, стандарт необхідної обачності.

The article is devoted to the analysis of modern views on the issue of the prerequisites for holding a state accountable for international legal responsibility, as a result of the fact that this institution has undergone significant transformations over the past century. It is emphasized that the prerequisites for holding a state accountable for international legal responsibility for internationally wrongful acts, adopted by the UN International Law Commission, actually determine the prerequisites for holding a state accountable for international legal responsibility. The prerequisites for holding a state accountable for international legal responsibility are summarized. In particular, the most controversial of them are considered in detail: the attribution of the state and the Standard of Due Diligence. It is emphasized that the issue of attribution has acquired new relevance in the context of cyberspace, which necessitates the search for new approaches to the formation of attribution tests. It is proved that the Standard of Due Diligence can be considered as a separate prerequisite for holding a state accountable for international legal responsibility in its modern sense. It is established that this standard is not always related to the fact of harm, but is based on behavioral expectations from the state. It is emphasized that the Standard of Due Diligence is only indirectly enshrined in the content of the Draft Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts, which necessitates further scientific discussions on its application in certain areas of international law. It is determined that taking into account modern scientific views on the definition and application of the prerequisites for holding a State accountable for international legal responsibility plays a decisive role in the preparation of a modern-oriented codification of international norms relating to the international legal responsibility of a State.

Key words: international legal responsibility, internationally wrongful acts, prerequisites for holding a State accountable, attribution, standard of due diligence.

Постановка проблеми. За даними Інституту дослідження проблем миру в Осло (PRIO), що розглядає умови для мирних відносин між державами, 2023 рік визнано одним із найжорстокіших років з часів закінчення Холодної війни. Було зафіксовано рекордну кількість конфліктів з 1946 року, а саме 59. В цілому останні три роки були найжорстокішими за останні три десятиліття з точки зору кількості воєнних конфліктів та їх наслідків [1]. Найбільш глобальним конфліктом у 2023 році визнано російсько-українську війну, яка за інтенсивністю технічних засобів стала однією з наймасштабніших після Корейської війни, а також наймасштабнішим конфліктом Європи з 1945 року [2, 3]. Необхідно зауважити, що світова спільнота перебуває також на межі екологічної кризи. За даними Програми

Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (UNEP) втрата природи має далекосяжні наслідки: пошкоджені екосистеми посилюють зміну клімату, підризують продовольчу безпеку та наражають на небезпеку людей і громади. Трансформаційні зміни можливі за умови їх забезпечення кожному рівні, від місцевого до глобального [4].

В контексті цього, міжнародні відносини потребують невідкладної стабілізації в усіх сферах пов'язаних з людською діяльністю. Фундаментом стабільності міжнародних відносин на світовій арені виступає інститут міжнародно-правової відповідальності держав і міжурядових організацій. В деякій мірі дане завдання забезпечується завдяки прийняттю Генеральною Асамблеєю ООН Статей

про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. [5]. Втім, сучасні умови потребують удосконалення самого механізму застосування відповідальності держав. Зокрема, з огляду на те, що можна вважати передумовами для застосування підстав для притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження міжнародно-правової відповідальності держави присвячували свої наукові праці такі зарубіжні правники та науковці, як: Т. Діас, Е. Ертюрк, Дж. Канестром, Ю. Малишева, Ю. Мельник, М. Міллс, Ф. Паддеу, Т. Постон, Й.С. Скіолд, У. Хетевей, М.Н. Шмітт та інші. Серед вітчизняних авторів дане питання в тому чи іншому аспекті розглядали: Є. Брюховецька, І. Драбок, М.С. Коверзнев, А.П. Коверзнева, Д. Кроуфорд, А.В. Кухарчук, О. Мало-вацький, М.О. Медведєва, В. Опоколіч, О.В. Сенаторова, О.Р. Ткаченко, Г.П. Циверенко, А.Л. Чернявський, І. Шаталова та інші. Втім, ґрунтовного комплексного дослідження сучасних підходів до передумов притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності проведено не було, що і зумовлює актуальність визначеної теми. В той же час поглиблений аналіз наукових досліджень у даному напрямі покликаний сприяти формуванню сучасного підходу до визначення міжнародно-правового механізму застосування відповідальності держав, що і обумовлює мету даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. За останнє століття інститут міжнародної відповідальності набув значних трансформацій. Як зазначає Т.А. Грабович: «зростання взаємозалежності держав і вдосконалення засобів ведення війни привели до корінної зміни парадигми міжнародного права». На його думку, важливість подальших ґрунтовних досліджень інституту міжнародно-правової відповідальності держави, її сутності та підстав присвячена відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння (від часу прийняття Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння) [6, с. 58–59].

Міжнародно-правова відповідальність настає лише за наявності підстав передбачених Проектом Статей щодо відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння, прийнятому Комісією міжнародного права ООН (далі – Статті). Статтею 1 передбачено: «будь-яке протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави». Згідно з цим, якщо держава не виконує чи порушує прийняті на себе зобов'язання або такі зобов'язання, що випливають із норм міжнародного права, перед нею стає питання про застосування відповідальності перед окремими країнами чи світовим співтовариством у цілому [7, с. 647].

Визначаючи основною передумовою міжнародно-правової відповідальності держави здатність нею обирати визначений варіант поведінки (в об'єктивно обумовлених ситуаціях) і бути відповідальною за такий вибір, О.І. Мисак підкреслює, що проблема передумов міжнародно-правової відповідальності і надалі потребує правових дискусій [8, с. 17]. Стаття 2 визначає елементи міжнародно-протиправного діяння держави як фактичні передумови притягнення держави. Отже, міжнародно-протиправне діяння має місце за таких передумов: поведінка, що є дією чи бездіяльністю, ця поведінка приписується (attributable) державі за міжнародним правом та є порушенням міжнародного зобов'язання держави [5]. Науковці відносять до умов притягнення до міжнародно-правової відповідальності також наслідки такої дії, якими мають бути втрата чи збитки [9].

Аналіз сучасних наукових джерел і судової практики, дозволяють визначити певні питання, які за сучасних умов розвитку суспільства набули нових викликів щодо їх реалізації в процесі притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності, і тому вимагають подальших дискусій та наукових досліджень. Першим питанням,

яке викликає потребу правового визначення є так звана атрибутивність міжнародно-правової відповідальності, тобто операція приписування певної дії або бездіяльності державі згідно з міжнародним правом [10]. Як зазначає Грушко М.В.: «Встановлення відповідальності держави не можна уявити без атрибуції» [11, с. 195]. Правила приписування поведінки державам розглядаються в Частині першій, Розділі II Стаття 4, яка стосується органів держави, а також Стаття 5, яка стосується окремих суб'єктів, уповноважених здійснювати урядову владу та Стаття 8, яка стосується приватних суб'єктів, діяльність яких здійснюється під керівництвом або контролем держави [5].

Держава для цілей атрибуції є широким поняттям і розглядається як єдина особа в міжнародному праві, яка в силу своєї абстрактності діє лише через своїх «агентів», які перебувають під контролем держави, такі дії «агентів» приписуються державі, якщо вони здійснюються під фактичною або уявною владою держави. Держава завжди несе відповідальність за дії своїх органів. Будь-яка поведінка державного органу належить державі, незалежно від того: чи здійснює вона законодавчі, виконавчі, судові чи будь-які інші функції, яке становище вона займає в державній структурі та чи є вона частиною центрального уряду чи територіальної одиниці. Питання щодо приватних осіб не є таким однозначним і дотепер. Так, якщо приватна особа здійснює елементи урядових повноважень, то її поведінка відноситься до відповідальності держави. Поведінка приватних осіб або організацій, які не здійснюють делегованих урядових повноважень, може бути віднесена до відповідальності держави, якщо така поведінка була здійснена за вказівкою або під керівництвом чи контролем цієї держави. В принципі, це правило вимагає, щоб держава, фактично, спричинила таку поведінку за обставини, які виправдовують приписування цієї дії самій державі [12].

Втім, найбільших дискусій на сучасному етапі набула проблема атрибутивності поведінки держави за міжнародні правопорушення у кіберпросторі. Анонімність та можливість маскування під іншу державу у кіберпросторі за допомогою спуфінг-атак ускладнюють процес атрибуції держави. Грушко М.В. підкреслює, що при цьому «державо-правопорушниця може завдати серйозних наслідків при використанні досить незначних ресурсів у порівнянні з тими, що необхідні на реалізацію кінетичної операції з аналогічними руйнівними наслідками». Наголошуючи, що цей процес змушує відійти від концепції державоцентризму при встановленні атрибутивності держави, внаслідок підвищення ролі співпраці з приватним сектором. Кібероперації змусили відійти від державоцентризму в процесі атрибуції, оскільки обмежені ресурси держави часто компенсуються за рахунок використання ресурсів приватного сектору [11, с. 195–196].

Необхідно підкреслити, що атрибуція в кіберсфері є більш складним процесом, який виходить за межі суто юридичної атрибуції. У випадку з кіберопераціями мова йде також про встановлення так званого «сліду», тобто про здійснення технічної атрибуції, що дозволяє пов'язати кібератаку з конкретним комп'ютером та/чи особою на підставі оцінки технічних «відбитків». Зауважимо, що у випадку з технологічним посередництвом (міждержавне посередництво, посередництво приватних осіб) на сучасному етапі пропонується ввести поняття «опосередкованої атрибуції». За нею слідує публічна або ж політична атрибуція, що відображає суверенну волю держав присвоїти кібератаку конкретній державі-правопорушниці, на яку вказують технічні і політичні індикатори. Зважаючи на свої цілі та інтереси, держава обирає здійснити атрибуцію кібератаки або утриматися від неї. Необхідно розуміти, що у зв'язку з цим не всі держави висловлюють однакову позицію щодо атрибуції. Так, США і Великобританія висловлюють свою готовність проводити атрибуції і надавати в цьому допомогу іншим

країнам, які не мають таких технологічних можливостей, в той же час як країни ЄС не виступають одностайно в даному напрямку. Наприклад, Нідерланди та Німеччина займають подібну позицію до США і Великобританії і навіть виступають за колективну атрибуцію разом з державами, які не є членами ЄС. Натомість, Франція утримується від політичного присвоєння кібератак державам. Водночас в новій Стратегії кібербезпеки ЄС зазначається необхідність для ЄС та держав-членів підвищити свою здатність здійснювати атрибуцію шкідливої кібердіяльності, що є особливо актуальним для держав-членів ЄС з обмеженими людськими та технічними ресурсами [13, с. 210]. Дана проблема показує на недосконалість існуючих тестів для застосування їх у кіберсфері, що потребує їх подальшої адаптації для встановлення атрибуційності держави як передумови притягнення її до міжнародно-правової відповідальності.

Другою важливою передумовою притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності, що виступає об'єктом сучасних активних наукових дискусій і потребує подальшого визначення, є так званий стандарт «due diligence» (належна обачність), що також виступає принципом міжнародно-правової відповідальності держав. Так, С. Андрейченко підкреслює його значимість щодо правової оцінки поведінки держави для притягнення її до міжнародно-правової відповідальності з огляду на міжнародну судову та арбітражну практику [14, с. 234].

Необхідно зауважити, що нещодавні судові рішення уточнили зобов'язання держав щодо застосування стандарту належної обачності стосовно зміни клімату. Мова йде про Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) (справа Verein Klima Seniorinnen проти Швейцарії) та Міжнародний трибунал з морського права (ITLOS), що у своєму консультативному висновку щодо зміни клімату окреслили відповідальність держав. Незважаючи на зосередження на різних правових галузях (правах людини та морському праві) суди визнали узгоджений стандарт поведінки держав згідно з міжнародним правом. Належна обачність включає два елементи: по-перше, це стандарт поведінки, що зосереджується на тому, як виконуються зобов'язання; по-друге, стандарт розглядається як зобов'язання докладати зусиль, що має на меті зменшення ризику, пов'язаного з певною ситуацією. Належна обачність визнається ключовим елементом відповідальності держави, особливо в ситуаціях, коли не існує визначеного зобов'язання дер-

жави. Таким чином, держави не несуть відповідальності за недосягнення цілей, але можуть бути притягнуті до відповідальності за невжиття належних заходів для їх досягнення, якщо держави не вживають належних заходів для їх виконання. Належна обачність як зобов'язання – це поведінка або зусилля, а не результат. Зобов'язання щодо результату виконується шляхом досягнення визначених цілей, тоді як зобов'язання щодо поведінки вимагає від держав вжити певних заходів для досягнення конкретного результату. Дотримання цього зобов'язання не залежить від досягнення визначеного результату. Таким чином, згідно із зобов'язанням щодо належної обачності, держави не несуть відповідальності за недосягнення цілей, але можуть бути притягнуті до відповідальності за невжиття належних заходів для їх виконання, якщо держави не вживають належних заходів для їх виконання [15].

Необхідно зауважити, що стандарт належної обачності є екстериторіальним, оскільки спрямований на запобігання шкоді за межами своєї території, або території іншої держави, або майну чи особам на іноземній території. Даний стандарт застосовується не тільки як передумова притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності в екологічній сфері та сфері морського права, а також у сфері ядерної безпеки, захисту прав людини, в сфері захисту інтересів приватних суб'єктів тощо [16]. Отже, стандарт належної обачності можна розглядати як окрему передумову, що не завжди пов'язана з фактом шкоди, але ґрунтується на поведінкових очікуваннях від держави.

Висновки. Врахування сучасних наукових поглядів щодо визначення і застосування передумов притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності відіграє визначальне значення для підготовки сучасно-орієнтованої кодифікації міжнародних норм, що стосуються міжнародно-правової відповідальності держави. Питання атрибутивності набуло нової актуальності в контексті кіберпростору, що зумовлює пошуки нових підходів до формування тестів атрибутивності та формування дефініції технічної або опосередкованої атрибуції, а також окреслення її зв'язків з публічною і юридичною атрибуцією. Стандарт належної обачності лише опосередковано окреслено у змісті Статей і потребує подальших наукових дискусій щодо його застосування у тих чи інших сферах міжнародного права, як передумови притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. New data shows record number of armed conflicts. The Peace Research Institute Oslo. 10 Jun 2024. URL: <https://www.prio.org/news/3532>
2. Олійник Ю. Індекс війни. Моніторинг воєнних конфліктів у світі 2023 року. URL: <https://ussd.org.ua/2024/01/23/index-vijny-monitoryng-voyennyh-konfliktiv-u-sviti-2023-roku/>
3. Clonadh Raleigh. Katayoun Kishi. ACLED Conflict Index Results: July 2024. URL: <https://acleddata.com/conflict-index/index-july-2024/>
4. Facts about the nature crisis. The United Nations Environment Programme. URL: <https://www.unep.org/facts-about-nature-crisis>
5. Резолюція ГА ООН A/RES/56/589 від 12 грудня 2001 р. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Офіційний Інтернет – сайт ООН. URL: <http://www.un.org.ua>
6. Грабович Т.А. Генеза концепції міжнародно-правової відповідальності держави. *Правова держава*. 2020. № 39. С. 55–61.
7. Кухарчук А.В., Ткаченко О.Р., Сенаторова О.В. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 646–648.
8. Мисак О.І. Теоретичні та прикладні засади міжнародно-правової відповідальності держав. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 15–18.
9. Shaw M. N. International Law. 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 542 p.
10. Müller D., San Martin I. Attribution. 2024. URL: <https://jusmundi.com/en/document/publication/en-attribution>
11. Грушко М.В. Атрибуція кібератак як передумова забезпечення відповідальності в кіберпросторі. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 195–201.
12. Alyoshin O. Attribution of Acts or Omissions to the State. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=683704f8-b4aa-4fcf-9950-d404448d02e5>
13. Суріпова О.О. Публічна атрибуція кібератак державами-членами ЄС та застосування кіберсанкцій Союзом щодо кібератак, які становлять загрозу ЄС. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 209–216.
14. Андрейченко С.С. Вина держави і принцип «Due Diligence» у праві міжнародної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 232–235.
15. Divyanshu Sharma. Defining Due Diligence Obligation of States in Relation to Climate Change. *Cambridge International Law Journal*. July 9, 2024. URL: <https://cilj.co.uk/2024/07/09/defining-due-diligence-obligation-of-states-in-relation-to-climate-change/>
16. Angelet N. Due Diligence in International Law: From Environmental and Economic Law to Migrant Protection. URL: <https://verfassungsblog.de/due-diligence-in-international-law/>